

ШАТАЛОВ

Микола Микитович —
доктор геологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту геологічних наук
НАН України

ОДВІЧНИМ ПАМ'ЯТНИКОМ ЙОМУ СТОІТЬ ДОНБАС...

До 150-річчя професора Л.І. Лутугіна

Статтю присвячено видатному досліднику надр Донецького басейну, талановитому вченому-геологу Леоніду Івановичу Лутугіну з нагоди 150-річчя від дня його народження. Розглянуто основні етапи життя вченого, його досягнення у вивченні геологічної будови Донбасу, складанні карти-моделі Донецького басейну, запропоновані ним інноваційні підходи до прикладної геології та гірничої справи вугільних родовищ регіону.

Леонід Іванович Лутугін народився 4 березня 1864 р. у Санкт-Петербурзі в небагатій купецькій сім'ї. Батька він втратив у ранньому дитинстві, а з матір'ю прожив усе своє, на жаль, коротке життя. Леонід був наймолодшим у великій і дружній родині Лутугіних. У дитячі роки значний вплив на юнака мав його вчитель — студент Санкт-Петербурзького університету К.В. Островльов, людина передових поглядів. Після закінчення реформаторського училища й дворічної підготовки восени 1884 р. Леонід вступив до Гірничого інституту. Вчився він добре, цікавився переважно науками мінералого-геологічного циклу, особливо захоплювався лекціями з історичної геології професора, а згодом президента Академії наук СРСР О.П. Карпінського.

Після закінчення Гірничого інституту в 1889 р. Л.І. Лутугіна, як перспективного геолога, було направлено на роботу в Геологічний комітет — єдиний на той час урядовий заклад, що опікувався вивченням корисних копалин. У ті роки на вимогу гірничих промисловців півдня держави Комітету було запропоновано провести в Донбасі детальне картування кам'яновугільних відкладів для дослідження вугільних пластів і підрахунку промислових запасів вугілля усього Донецького басейну. Влітку 1892 р. розпочався доленосний для України величезний 22-річний цикл робіт Л.І. Лутугіна з вивчення Донецького кам'яновугільного басейну. Спочатку Леонід Іванович проводив дослідження під керівництвом професора Ф.М. Чернишова, а з 1894 р. фактично перейшов до самостійної праці.

Леонід Іванович Лутугін
(1864—1915)

Пам'ятник Л.І. Лутугіну в місті Лутугине Луганської області

Молодий обдарований геолог Лутугін розпочав свої дослідження в районі Лисичанська — одного з найстаріших селищ на півночі Донбасу. Його помічником і незмінним супутником став досвідчений лисичанський шахтар М.С. Горлов — носій мудрості і досвіду, накопиченого багатьма поколіннями гірників Донецького басейну.

Ім'я Л.І. Лутугіна нерозривно пов'язане зі створенням першої детальної геологічної карти Донбасу. Поглиблене геологічне дослідження цього регіону наражалося на великі труднощі, оскільки його геологічна будова виявилася надзвичайно складною і мало вивченою. Наявна на той час інструкція для проведення геологічних робіт була взагалі непридатною для умов Донбасу. Тому Леоніду Івановичу довелося розробляти і нову інструкцію, і новий

метод складання геологічної карти Донецького кам'яновугільного басейну. Ця його дійсно титанічна праця є прикладом життєвого подвигу, вона стала справжньою інновацією щодо методики польових геологічних досліджень, виконання картопобудови, раціонального видобування та використання покладів кам'яного вугілля.

За топографічну основу для цієї роботи було взято одноверстну (в 1 дюймі 1 верста) карту (масштаб 1:42 000) з горизонталями через чотири сажени (8,53 м). Регіон було розділено на 65 планшетів площею до 420 км² кожний. Дуже ретельно, за допомогою гірничого компаса і рулетки Леонід Іванович досліджував відслонення кам'яновугільних порід і пластів вугілля, виносив їх на топографічну карту з відображенням елементів гірничої геометрії. Карту виходів пластів порід і вугілля він обов'язково доповнював геолого-маркшейдерськими спостереженнями в підземних гірничих виробках, відтворюючи таким чином у моделі складну геологічну будову Донбасу. Слід підкреслити, що виконані ним дослідження і побудовані карти були надзвичайно точними.

Результати детального геологічного картування Донецького басейну було продемонстровано в 1897 р. на VII Міжнародному геологічному конгресі в Санкт-Петербурзі. Складена карта справила велике враження на вчених-геологів Західної Європи, тому що подібних аналогів у світі ще не було. Усю товщу порід донецького карбону Л.І. Лутугін і Ф.М. Чернишов розчленували на три відділи, а кожний відділ — на окремі світи. У 1911 р. на Всесвітній виставці у Турині було репрезентовано в оригіналі оглядову геологічну карту Донецького басейну в масштабі 1:126 000, складену на основі досліджень Л.І. Лутугіна, за що йому було присуджено Велику золоту медаль.

З 1910 р. розпочалося видання підготовлених Л.І. Лутугіним планшетів детальної геологічної карти масштабу 1:42 000. У 1910—1915 рр. було надруковано вісім таких планшетів, а решту — в 1927—1931 рр. Аналізуючи детальні геологічні карти Л.І. Лутугіна та його учнів, мимоволі віддаєш належне професіона-

лізму їх авторів і переконуєшся, що ці карти є безцінним науковим та історично-культурним надбанням світового значення. Вони дають також можливість розглядати їх як базову геологічну та історичну довідку стану земної поверхні Донбасу на початку його промислового освоєння. З урахуванням того, що на картах нанесено триангуляційні і топографічні пункти, кургани, шахти, шурфи, джерела, колодязі, хутори й бурові свердловини, є можливість їх сучасного використання в Україні як для геологічних, так і для екологічних досліджень.

Упродовж майже 22 років геологічного картування Леонід Іванович обійшов більшу частину Великого Донбасу — до 22 000 км², встиг вивчити понад 200 пластів вугілля. Він розробив також усесвітньо відому комплексну методику геологічного картування вугленосних товщ, яку нині називають *лутугінською*. Розроблений Л.І. Лутугіним метод геологічного дослідження не лише допоміг його учням і геологам-послідовникам відкрити в Донбасі багатющі кам'яновугільні родовища, а й дав змогу зробити багато великих відкриттів далеко за межами Донецького басейну. Леонід Іванович уперше обґрунтував вугільну геологію як важливу прикладну науку. Він створив широко відому вітчизняну школу геологів-вугільників. Завдяки його роботам багато вугільних шахт, приречених на вимирання, після ретельного геологічного дослідження повернулися до активної експлуатації й рентабельного вуглевидобутку.

Нахненна праця Леоніда Івановича у сфері геології вугільних родовищ сприяла зростанню його авторитету. Через деякий час він став незамінним експертом-геологом, і навіть банки видавали позики гірничим промисловцям Донбасу лише за умови наявності у них висновку за особистим підписом Л.І. Лутугіна, що засвідчував «благонадійність» певного вугільного родовища. Багато промисловців поплавилися за скептичне ставлення до вказівок Леоніда Івановича, а він у своїх висновках точно визначав, де найімовірніше можна знайти, скажімо, коксове вугілля, чи пісню, чи довгополум'яне. Його поради неодноразово

Шахта ім. Л.І. Лутугіна у Донбасі. 1950-ті роки

рятували мільйонні підприємства, але гроші за це він принципово не брав. Л.І. Лутугіна часто запрошували до складу правління того чи іншого вугільного підприємства, однак він завжди відмовлявся. Одного разу, вкотре не погоджуючись на пропозицію великого промисловця, Леонід Іванович пожартував: *«Нет уж, увольте. Жить мне осталось недолго, наворовать я много не успею, а некролог себе испорчу»*. Через таку байдужість до грошей у середовищі гірничопромисловців його вважали безсрібником. Л.І. Лутугін міг стати дуже багатим, особливо зважаючи, що тоді в Донбасі всі були охоплені «вугільною лихоманкою», однак основними рисами характеру видатного вченого були пристрась до геологічної роботи і відсутність будь-якого прагнення до особистого збагачення.

Титанічна праця професора Л.І. Лутугіна була підпорядкована лише одній меті — створенню вугільно-сировинної бази як основи для розвитку економіки Донбасу та України загалом. Багато часу і зусиль витратив він на Донецький басейн, але результати отримав ве-

личезні. Завдяки роботам Л.І. Лутугіна та його учнів Донецький басейн тепер вважають вивченим набагато краще, аніж інші кам'яновугільні басейни не лише Росії, а й усієї Європи. Враховуючи високий професіоналізм і глибоке знання геологічної будови регіону та окремих родовищ вугілля, його, без сумніву, можна назвати головним аудитором раціонального промислового освоєння Донбасу. Леонід Іванович надрукував 63 журнальні статті-звіти, які й донині слугують геологічним статутом та еталоном взірцем того, як потрібно здійснювати детальне геологічне картування і розвідувати пласти в різних вугільних басейнах світу.

Неперевершений дослідник надр у сфері геології вугільних родовищ, в останні роки свого життя Леонід Іванович працював у Кузбасі. Його ім'я назавжди збережеться в історії

відкриття багатючих надр Донецького і Кузнецького кам'яновугільних басейнів. Пам'ять про видатного вченого-геолога увічнено у назвах населеного пункту Лутугине поблизу Луганська, шахти в Чистяківському антрацитовому районі Донбасу (м. Торез), Лутугінського кам'яновугільного пласту в Кемерово. Йому встановлено пам'ятники у Донецьку, Санкт-Петербурзі та у місті Лутугине, а його послідовники — молоді талановиті геологи нині нагороджуються медаллю ім. Л.І. Лутугіна за заслуги у розвідці надр.

Професор Л.І. Лутугін був безмежно відданим своїй улюбленій справі — геології, мав високий професіоналізм. Він був також патріотом, демократом, порядною і щирою людиною. Життєвий подвиг Леоніда Івановича і сьогодні є прикладом для геологів — дослідників надр.